

ПАНИ ПОЛЬСЬКІ

Біда, кажуть, не сама ходить, а з дітками. Перший раз вона затесалась у Піски з генералом. А так — років, може, через десяток — як з неба впала серед Пісок вістка, що генерал умер, а генеральша їде з синами на село жити.

Піщани спершу не вірили. Чого вона сюди приїде? Що вона тут забула? Чого тут не бачила?.. Та тоді тільки пойняли віри, та й то ще не зовсім, як понаїздили в Піски бородаті кацапи. Генеральша, перш ніж сама приїхала, заздалегідь понасилала з батьківщини прикажчиків. Лейба тоді, одпасшись на панському добрі, пішов на підніжний корм.

Понаїздили нові прикажчики та зараз кинулись одбирати місце для панських покоїв. Дивились, обдивлялись, міряли, розміряли, — та звеліли Бліщенкові та Мотузці виселитись аж на вигін. Ті, як почувли — руками й ногами! Та трохи не наложили головами... Так вони мусили все своє добро покидати, кинули сім'ю та й змандрували...

Піщани таке побачили та й зажурилися. Встала перед їх очима їх будуча доля — сумна, заплакана, без волі, без радості... з батоном у руках!

Дождити страшного страшніше, ніж його пережити. «Що буде? Що завтра буде?..» — кожен думав, лягаючи. А тим часом на сьогодні роботи було доволі: розкидали Бліщенкову та Мотузчину хату... Назавтра — заложили натомість палац. Десь понабували й дерева: такого понавертали, що піщани аж жахалися... На післязавтрього загадали чоловікам теє дерево обтісувати. Забрали чоловіки сокири — пішли обтісувати...

Незабаром і вродились, як з землі вирости, великі рублені палати, аж у дванадцять горниць, з погребамі під низом, з бляшаною покрівлею. Дивувались піщани, що така озія стоїть серед села, оторочилась їх низенькими хаточками. А палац справді виглядав далеко краще, ніж піщанська невеличка церковця. Оже вони ще більше — не то здивувалися, не то перелякалися, як увечері бородатий прикажчик ходив від хати до хати — загадував, щоб на завтра жінки були той палац мазати.

— Ой, горенько! що ж то тепер буде?.. — питали крізь сльози чоловіків жінки.

— Не що... Треба йти, щоб не було, бува, того, що Мотузці... — раяли чоловіки.

Назавтра рано-рано, чуть зоря, жінки, заливаючись слізьми, прощалися з дітками, мов виходили у далеку дорогу, — перший раз потягли на панщину...

Швидко той палац й обмазали. А тим часом будували кухні, комори, сараї, стайню. Не тільки треба панам десь жити, — треба десь челядь містити, провізію складати, коней ставити... Треба поспішати, щоб довгобородому Потаповичу превосходительна й спасибі сказала!

Та й ганявся ж Потапович за тим спасибі! Кидався сюди й туди, сам бігав за тим і за другим, скрізь устрявав, всюди вештався, придивлявся, над робітниками крячкою висів... Здається, піщани не дбали так за своїм добром, як Потапович за генеральським. Таке йому смачне те генеральське спасибі!!

Ще генеральша в дорозі, а вже Потапович цілі Піски зганяє: муштрує «хохліков», як треба «гаспажу» зустрічати.

Аж ось — і сама приїхала...

Збіглись піщанії — козаки й генералові — дивитись на неї, мов на яке диво. [...] Козаків геть попрогнали. А генералових — чоловіків вистроїли у одну лаву; жінок — у другу; парубків — у третю; дівчат — у четверту, а малих діток — у п'яту. Сивих дідів вислали назустріч з хлібом-сіллю... Ось, мов, вельможна, — усе твоє добро припадає... Потапович так і вчив, щоб сказали... «припадає до твоїх превосходительних ніг!»

Вийшли діди сиві без шапок, з хлібом-сіллю... Так батько та мати стрічають молодих, як ті вертаються з церкви. Генеральша за дорогу дуже втомилася, — сказала, що недужа, не прийняла ні хліба, ні солі... навіть не глянула на кумедію... Так і пішов заряд даром! Піщани тільки забачили свою «молоду» ззаду — високу, суху, як в'ялу тараню, — коли вона вилазила з пишного ридвану та сунула у горниці, злягаючи на руки двох хороше зодягнених дівок...

Діти — два хлопчики: старшенькому літ, може, дванадцять, а меншому з десять, — повискакували за матір'ю з ридвану та й побігли між народ. Не глянули вони на старих дідів, минули чоловіків, жінок, парубків... Панські оченята зразу забігали по цвітучому садочку різних квіток, що виглядали з-за чорнявих дівочих голів...

Оглядівши дівчат, перебігли вони до хлоп'ячої лави. Хлоп'ята стояли без шапок, з низенько постриженими головами, з невеличкими оселедцями. Паничі запитали, що то, полапали рученятами, поскубли злегенька. Нарізно од піщан, неподалеку, стояли кацапи — у червоних сорочках, у широких бородах — і сміялися з паничівської вигадки.

— Вишь, Афоня, — на што эфти хохлики!.. Знатна, баря, дери!.. Ану, вот таво хахленка!

— Какова? — пита старшенький, поглядаючи то на хлоп'ят, то на кацапів.

— А вот таво — чумазаво!

Панич узяв за оселедчик чорноголового хлопця, що стояв скраю. Той, як яструб, вирвався.

— За що ти скубешся? Дивись — який!!

— Ты... ты...ы!.. — заричали на його бородаті заступники, зціпивши кулаки й зуби.

Старенька, згорблена бабуся, пов'язана білою хусткою з наміткою, висунулась з-за других жінок. Бліда, як крейда, вона крізь сльози ледве промовила:

— За віщо ви, паниченьки, знущаетесь з хлоп'ят!.. А грішка!

Паничі весело зареготались та й побігли у горниці. Незабаром прийшов приказ розходитись: бариня з дороги спочивати хочуть! Лави перемішалися... Потягли піщани по домівках, носи повісивши, понесли неодрадні думки в похнюпленій голові, невеселе почування в серці...

Доброго, кажуть, дождати треба, а лихе — само прийде. На другий же таки день прийшла загадка: зносити Омелькову й Стецькову хату, що прилягали городами до панського двору: нігде було саду заводити! Знесли хату Омелькову й Стецькову, насадили садок, ставок викопали і риби напустили. Трохи згодом — улица узька. Треба розширити, — треба урізати людських городів! Урізали й городів, — розчистили не вулицю, а майдан... Уп'ять велено: позносити насупроти палацу усі хатки, бо за тими кривобокими хатками немає ніякого виду з панських вікон! Позносили й супротивні хатки, насадили перед двором високих та тонких тополь...

Отак що день — усе новий та й новий приказ, нова та й нова вигадка! Щодня камінець по камінчику вибивали з людської волі. Кожен час вкорочувався уривок, на котрім були піщани прив'язані до генеральші, — поки не вкоротили так, що вже можна було безпечно за чуби брати...

Піщани довго не подавалися, а все-таки генеральської сили не подужали. Тоді вони кинулись до того, до чого кидається немічний. Вони налягли на ноги, — давай тікати! Зніметься оце чоловік, майне на вільні степи Катеринославські або Херсонські, або й на Дін, оселиться, де знає, а через рік жінку з дітками викраде — переведе туди. Багато тоді наживало п'ятами і одиноких і цілими сім'ями... Тоді й поговорку зложили: мандрівочка — наша тіточка!

Такі щоденні безперестанні мандри дуже ображали генеральшине серце. Вона усім й усюди жалілася на невдячність «хахлацкава мужичья», на його грубу, звірячу натуру. Де ж пак? Прокляті «хахли», гречкосії не хотіли пахати ланів милостивої, великородної панії Польської, по батюшці — Дирюгиної!! У неї в Бородаєві усе народ «руський» — і той слухав, а ці «мазепи» — тікали!!!

Оже як не мандрували «мазепи», а все-таки більше сотні сімей зосталося на розвід панам Польським, на послугу їх примхам та вигадливим примусам. Генеральський приказ, з нагайкою в руках, зробив до ладу своє діло. Він розім'яв грубу звірячу натуру; оббілував її, як овечку; причесав, пригладив; натворив цілу ватагу двірні; а з завязятих степовиків понаробив покірних волів, котрі вздовж і впоперек переорювали тепер уже панське нив'я та засівали зерном — на прибуток панській кишені...

А й не трохи ж то треба, щоб її наповнити! Сімейка у генеральші, — аби господи! З нею приїхало два сини — опецькуваті, швидкі, як молочні телята. Через рік синів генеральша одвезла у науку, а з науки вернулася старша дочка.

— Гей! Кто там? — гукнула генеральша. У порога, як стовп, стояв лакей, у чорному сертуці, у манишці з брижами, при часах.

— Позвать Потапича! — приказала глухим голосом, з протягом.

Лакей вийшов. Незабаром Потапович увійшов.

— Слушай, Потапич! Вере Семеновне нужно горничную.

— Вестима, нужна, — прогук густим басом Потапович.

— Выбери красивую девушку...

— Как прикажете, ваше превосходительство!

— Маладую... лет эдак — шестнадцати... Только паскарее!

— Слушаю-с.

— Завтра, што ли.

— Слушаю-с.

— Ну, ступай!

Потапович вийшов.

А вранці-рано Кирило Очкур з жінкою, з малими дітками проводили до двору, як до гробу, старшу дочку Ганну — вродливу, хорошу дівчину.

На другий рік приїздить друга дочка, на третій — третя. Хто ж буде вичісувати, заплітати їх довгі чорні коси? Хто стягатиме дівочькі керсети? Хто буде вишивати

спідниці, комірчики, рукавці?..

Не минула панського хліба Омелькова дочка Олеся; ходила за меншою баришнею невеличка дівчинка — сирота Уляна, дочка того самого хрещеника, що генерал, — нехай царствує! — похрестив. В дівочій за п'яльцями сиділи Стеха, Маруся; ткала килими Гапка. На другім кінці палацу, у лакейській, нудили світом без роботи Петро, Вареників син, та Йван Шкляр; а перед самою залою, на стільчику, сидів, у лівреї з золотими позументами, Степан Пугач — молодий, вродливий камердинер генеральшин. А в кухнях скільки!!

Треба подумати, чим ту юрбу голодних ротів нагодувати; треба ж їх і зодягти чимсь... А своя сім'я? Три дочки — як голубочки!! Простому чоловікові треба розумом розкинути, щоб дочці скриню придбати. А що ж то за дума морочила генеральшину голову, щоб надбати добра аж трьом генеральським дочкам? Та чи одна у матері думка! Не держати ж дочок на висадки: треба й про зятів подумати. Дівчата — не розсада, щоб їх ховати геть од світу. Дівчатам треба світу — багато світу... Треба, щоб і їх побачили; треба, щоб і вони бачили... Треба, щоб було чим згадати молодий дівоцький вік!

Заклекотав генеральський палац... Музика, аж струни рве — грає; у вікнах світла-світла — здалека здається: горить усередині палац! Саме великий наїзд... Ціле чорне подвір'я каретами, колясами та повозками заставлено; під каретами, позасвічувавши ліхтарі, грають кучери у хвильки, у трилисника або в джугута; у стайні хрумають коні смачне степове сіно.

А в горницях гостей — нігде просунутись! Наїхали з Гетьманського гусари; завернув старий Кривинський з цілою меткою старих дочок; не забула й Шведчиха — і, вона тут з своєю дочкою-кравлею; а коло неї вертиться сотниченко Саєнко, молодий, чорнявий, веселий, танцюристий; тут же й гетьманського колись полковника Кряжа син походжає з сином полковника Кармазином, що приїхав на бенкет з молодою жінкою, аж з самого Ромна... Не тільки з Гетьманського, наїздили іноді до генеральші гості й з сусідніх повітів.

Генеральша — привітна хазяйка-хлібосолка. Кожному вкаже ласкаве слово; до одного обернеться з усміхом, до другого — з повагою; кожному годить, коло кожного ходить... Гостям — привілля! Хто в карти грає, хто дивиться, інші балакають то се, то те; там зібралась купка — розказує, які тепер ледацюги кріпаки поробилися, уверне й генеральша своє слово про своїх «мазеп»... А в гостинній — панійки скрекотять, як ті сороки: без сорома кожного на зубах перетирають... У залу двері розчинені, у них натовпилась ціла юрба теж панійок — ніяк пройти... Підмічаючи, хто коло якої дівчини залицяється, моторні цокотухи шепочуть одна другій свої думки про любовщі, надії — про шлюби. А в залі розвернулись танці на всі боки — аж поміст ходором ходить. Тільки — круть та верть, круть та верть! Гусари недаром наїхали. По танцях — туди вже к світу, як прокричать другі півні, — вечеря. Світом тільки роз'їжджаються...

Та так справляють не одні іменини (а й тож-то чотири рази на рік!): справляють на різдво бенкет, бенкетують на масниці, на великодних святках. Це великі, прохані бенкети. А так гості — не минає дня, щоб за столом не сиділо душ три або чотири чужих.

Весело, розкішно жила генеральша. Не сумували й генеральські дочки, бо ніколи було. Та й чого його журитися панночці — молодій, непоганій, з великородною сім'ю та й не з порожніми руками? Правда, чи порожні в генеральських дочок руки, чи не порожні, —

про те самі вони ніколи не думали, не гадали. За них думала мати, а справджували її думку — бородаївці та пішани... Бородаївці привозили їй по два рази на рік «оброки», а пішани, як ті воли, робили на неї по чотири дні в тиждень та зносили у двір курей, гусей, яйця... Чому не гуляти?!

Гуло отак генеральське подвір'я щось, мабуть, років з п'ять. У старшої дочки почали вже в куточках коло очей складатись ледве примітні брижики, похмурнішав трохи вид... Коли це — приїхав здалека, аж з-за Бородаєва, сусіда панок та й оженився на старшій. Одгуляли весілля. Піски зроду-віку не бачили, не чули такого весілля! Палац аж ревів, аж стогнав...

Почин, кажуть, великий чоловік. Як побачили гусари, з-перед носа таке добро упливає, та ще дужче зачастили в Піски. Через півроку оддали другу дочку — за старого гусарського полковника. Осталася на утіху матері сама менша. Так же утіхи з неї — ніякої! Меншої дочки генеральша недолюблювала. Не раз, бувало, свариться і зодягала її бідніше, ніж старших. Розказували, що менша дочка прогнівила була матір: у себе в хаті раз переховала горничну Уляну, котра — капосна дівчина! — тільки те й робила, що сердила генеральшу. Скаже грубо, гляне якомсь дуже вільно, мов дивиться у вічі своїй рівні. «Яка сама, така у тебе горнишна!» — докоряє, було, розгнівавшись на дочку, генеральша. А дочка, на лихо собі, гаряча вдалася, ніколи, було, не змовчить. Піде в них спірка та змажка. Не раз материне серце щеміло від її гіркого слова.

Як на те ж: устряв за меншою дочкою «чумазий хахол» отой самий хороший сотниченко Саєнко. Устряв та устряв!

— Слушай, Дуня, чого він до нас їздить? Я вже сьогодні йому й руки не подала, — каже раз мати, вирядивши Саєнка.

— Незвичайно зробили... Саєнко — чоловік як слід.

— Хто? чумазий хахол?

— То що, що хахол, — одказує дочка, — хіба хахли не люди?

— Мазепи! обливанці... а не люди!

— Та хто там був: чи його купали, чи обливали, — заступається дочка.

— Гляди, справді: чи ти, бува, не вляпалась у того жучка, що так заступаєшся?

— А хоч би й так... Чим не чоловік?

— Що це з тобою?! чи він тобі рівня? Твого батька сама цариця вітала, приймала, Пісками жалувала... А він — що? Може, його батько у гайдамаках був!.. Харциза! дігтяр!! П-ху-у!

— Яке мені діло до його батька, — одказувала дочка, вже йдучи до себе в хатину. Через день Саєнко знову у Пісках.

— І стида, й сорома немає, й честі! Я йому спину показую, а він щодня... Сказано: з хама не буде пана! — каже розгнівана генеральша.

Оже хам таки свого доїздився. Раз дочка призналась матері, що вона хама покохала, а хам її покохав, і обоє разом просять у матері «благословенія».

— З ким? з ким?? — закричала генеральша, мов хто шилом шпигонув її. — З дігтярем?! Та рука б мені одсохла!

— Ну, як знаєте... Не хочете — ми й так поберемося... Бог з вами: ви не моя мати, я —

не ваша дочка!

Як почула таке генеральша, як заллється сльозами...

— Чи я ж гадала, чи я дожидала, щоб моя рідна дитина так моє серце вразила?!

Щось з місяць ішла баталія. А далі — бачить генеральша, що дочки не переможеш, — ще, не дай господи, всьому роду наробить сорому, — взяла та й поблагословила.

Весілля не справляли: генеральша нездужала...

Повіз Саєнко свою молоду жінку до себе в Китайку, — та не повіз посагу...

Зосталася генеральша сама собі на хазяйстві. Недавно була сім'я велика, було так весело, гарно; а тепер — нікому ні розважити, ні розігнати суму. Старша дочка — десь далеко в Московщині; середня — тягається по всіх усюдах за полком, а менша хоч і недалеко, так же краще її не бачити! Не так її, як її «мазепи», без котрого вона ступня не ступить. Генеральша довіку не простила дідтяреві того, як він осмілювався зневажити «честь» її старинного роду — побратись з її дочкою!

Довелося генеральші на старості літ самотою світом нудити. А й старість же її уподобала! То була суха, а то ще дужче висохла; аж згорбилась, аж мов понижчала; голова — сивим сріблом блищала...

Будинок великий — а нікого нема! Йдеш на однім кінці — на другім ступні одгукуються... Аж сум бере! Обняв сум та нудьга й генеральшину голову. Від суму й генеральські голови не заховаються. Сама не знає вельможна — що робити. Хоч би чим трохи одвести свою самотню душу, погріти одиноке серце. Старе серце завжди шукає, де б його погрітись, кому б його посвітити на прощання spoім погаслим світом... Генеральша до людей давно охолола. Люди самі шукають тепла та світу. Де світ, там і тепло. А тепла в старім серці на макове зерно... Кому ж його оддати?

Генеральша недовго задумувалась: взяла та й оддала його котам. Лакеї й горничні скрізь ходили по селу та зносили у горниці хвостатих мишодавів. Генеральша вибрала, яких сама знала. Завелось у палаці ціле кошаце царство: коти, й кішки, і котенята. Для послуги царству генеральша нарешне взяла у двір бездітну вдову Мокрину. Мокрина за ними дивиться: Мокрина їх завжди годує, вичісує, стеле їм постіль... То вони за Мокриною слідом. Іде якомсь раз Мокрина, а за нею котятко. Вона й не догляділа, придавила якомсь дверима. Котятко запища ло. Генеральша як почула — наче їй пальця одрубали! На другий день котятко здохло. Що ж, так те Мокрині й минулося? Так їй те й подарувати?.. Генеральша була не з тих, що посердяться та й забудуть. Не подарувала вона й Мокрині котячої смерті. На другий день Мокрина серед села, прилюдно, цілий день мазала панські кухні зокола, а на шиї в Мокрини — за її щирі послуги — на червоній стьожечці теліпалося здохле котятко!!

Та доставалось тоді не одній Мокрині й не за одні котятка. Було всім добре! Дочку, кажуть, дай та й за дочкою оддай. Повидавала генеральша дочок: за старшою далекий Бородаїв ддала — нікому «оброків» тепер платити; за середньою — уплили ті «оброки», що наскладала давніше; тільки одна «мазепиха» не поживилася... А все ж таки, що генеральша придбала, те й уплило за дочками. Треба, значить, знову складати, своє убожество полатати. Піщани роблять тільки чотири дні на тиждень. Щоб уже їм і п'ятий робити?! Загадали п'ятий. Піщани послушали: пішли на панщину й на п'ятий день...

сподівалися незабаром ще й шостого... Шостий загаявся. Шостого генеральша не вспіла накинути.

— Через цю Ульку життя мені нема! Що не зробить — все не по-людській; що не скаже — то збреше!

Так не вряди-годи жалілася генеральша своїм сусідам на горничну Уляну, що з малої дівчинки на панськiм хлібі викохалась у справжню дівку — білолицю, чорняву, з повними веселими очима, співуху невсипущу.

Подруги в Улянi душі не чули. Любили Уляну в дворі й за двором, старе й мале. Любили в Улянi щирю душу, добре серце, а найбільше — веселу натуру. Хто кого покохає — Уляна перша знає; зажурився хто — Уляна розважить. Уляна не знає горя! Вона справді ніколи не журилася; а може, й журилася, та ніхто того не знав, не бачив. Бачили Уляну — весела; чули Уляну — співає; слухали — які Уляна вигадки вигадує, квітки пришиває... Сказано: нежур-дівка!

Одно тільки лишенько: немає генеральші життя через дівку Уляну! Не доспала превосходительна: «чи то можна заснути за тією зіпакою?» А Уляни цілий ранок і в горницях не було: в кухні людей смішила, поки генеральша спить. Не дошила Стеха урочної роботи — рукавчиків, — Уляна винна: вона своїми реготамн та теревенями не дає дівчатам діла робити! Не швидко прибіг лакей на генеральшин клик. Не де ж він був — як не лупив зуби з Уляною! Сказано: нема життя генеральші через ту Уляну!!

Одного дня — чує генеральша — у дівочій тихо. «Мабуть, уже кудись майнула, побігайка!» — подумала генеральша та й вийшла довідатись. Уляни в дівочій не було.

— Де Улька? — питає дівчат.

— Пішла, кажуть, у кухню води напиться.

— Позвать!

Приходить Уляна.

— Де ти була?.. — заглядаючи в вічі, питає генеральша і на кожному слові придавлює. «Поганий знак!» — подумали дівчата.

— В кухню ходила... води пити... — одказує Уляна.

— Хіба тут тобі води немає? — показує на графин з водою...

— Це вже давня... Я ходила свіжої напиться, — каже Уляна.

— Свіжої?.. Брешеш!.. Ти з бахурами знюхалась... Ти з Стьопкою... Стьопка!

Стьопка! — гукнула генеральша.

Через увесь будинок, мов несамовитий, летів камердинер Стьопка. Генеральша Стьопку вподобала за те, що він моторний і красивий з себе. На великдень одного Стьопку підпускала до руки похристосатись... Гапка-ткаля слезувала в кухні, що очевидячки бачила, як генеральша гладила Стьопку по підборіддю своєю сухою, кістлявою рукою... Чи правду Гапка казала, чи видумувала, — ніхто не скаже. Людям, а надто горничним, ротів не позав'язуєш!

— Ти де був? — стріла Стьопку генеральша і прямо глянула йому в вічі.

— У лакейській.

— Брешеші Ти був у кухні... Признавайся; був у кухні?

— Був, — каже Стьопка.

— Бач, ш...! бач!.. Не я ж казала... Аж так і э!! Так ти здумала бариню обдурювати? Так ти злигалась з лакеями?.. з Стьопкою?? Так ти у моїм генеральськiм домі осмiлилась бахурiв позаводити??! Постав ж!

— Петре! Йване!

Лакеї, як опечені, один одного штовхаючи, кинулись на генеральшин крик.

— Принесіть берьозки! — сказала генеральша поважно, тихо, мов звеліла хустку або води подати, — тільки очима засвітила хижо.

Лакеї побігли назад. Дівчата нижче попрігинались до п'ялиць. У тій тихій говірці їм почулася грізна буря. Усе притихло, притаїлося... Так затихає чорна хмара перед тим, як має грім загуркати. У хаті зробилось душно, важко, мов стеля вниз опустилася і нагнічувала дівчатам голови. Ні одна з них не ворушилася... їм страшно було подумати; що, не дай боже, як стрінуться їхні мутні від страху та жалю очі з її очима?! Вони боялися глянути й на Уляну... щоб не скрикнути!

А Уляна стояла по один бік хати, коло одних дверей... Лиця на ній не знать! По другий бік хати, коло других дверей — Стьопка... Вій якось смутно дивився униз, на поміст, мов забув: де він, що він, — забув і про генеральшу, і про Уляну, думав щось друге... своє... А посеред хати, між двома винуватими, стояла генеральша. Випрямилась — висока, суха, мура, аж зелена; а очі — як у її любимчиків — жовті-жовті. Вона ними грізно поводи́ла то на Стьопку, то на Уляну.

Вернулись лакеї з пучками у руках.

— А нуте, провчіть її... щоб знала, як бариню обдурю...

— Панійко! Голубонько!! — не дала договорити Уляна — і кинулась в ноги.

— Прочь!

— Не буду!.. Я не бачилася з Стьопкою... Ой, не буду!.. Я не була в кухні... Ря-ту-уйте!.. Я бігала до дядини... Ой, ря-ту-у-уйте!.. Ря...ту...у...у...й... хто в бога вірує!!!

Дівчата ще нижче, до самого шитва, понагинали голови. На п'яльці закапали сльози...

Стьопка — за двері.

Насилу підвели Уляну...

До Стьопки — як його лизь злизав. Що вже було Петрові та Йванові, що випустили Стьопку! Пропав Стьопка, як у воду впав... Нема та й нема, та й по сей день нема!

Перетривожилась генеральша. Де Стьопка? Де він дівся?.. Чого він утік? Чому він, дурний, не схотів обновити старої на нову шкіру?! А все не через кого, як через неї... через ту дівку Уляну! Сказано: не дасть Уляна генеральші віку дожити!

Знемоглася генеральша... Увечері спать лягла стривожена, не попрощалась навіть і з котами; уночі посилали Дмитра-кучера в Гетьманське за лікарем; вранці верховий бігав у Китайку до «мазепихи»... Біда! А на третій день товстопузій Потапович сам підтюпцем пер до отця Юхима, щоб збирав «собор» — робити маслосвятіє. Пособорували генеральшу у обідню годину, а на ранок і по душі продзвонили...

Доїхала-таки її дівка Уляна!!

Не встигли генеральшу поховати, як приїхав з полку старший панич — тепер уже якийсь там поручик, чи що. Тонкий, цибатий, як журавель, з рижуватим, шорстким, як на ведмеді, волоссям, з великим лобом — хоч кошенят бий, з великими, розумними, сірими

очима, з товстою, униз одвислою губою... Як вилита мати!

Осівся Василь Семенович на батьківським добрі. Перш усього звелів розпудити котяче царство. Годі йому розкошувати! Старих котів з кішками роздавали піщанам, мов гостинці од нового пана; а кошенятами, яких люди не брали, велено у ставку рибу погодувати. Сказано — зроблено... Потім того одпустили за двір Петра-лакея: паничеві буде одного Йвана. Дівчат Василь Семенович не розпускав чомусь. Нерідко, було, сам у дівочу зайде, жартує з дівчатками. Тим тільки, було, й душу одводять, що ходить з рушницею та коли там з дівчатами побалакає. Найбільше йому подобалась Уляна. Весела, співуча, вона не давала журитись молодому паничеві.

— Десь у тебе, Улінько, соловей у голосі гніздо звив! — хвалить Василь Семенович її голос.

— А може — синиця, — жартує Уляна.

— Ти сама — синиця! — одказує панич і злегенька здавить її за носа пальцями.

Уляна зардіється, як макова квітка.

Розкіш дівчатам за молодим паном. То було — страшно лишнього слова сказати, боялися лишній ступінь ступити од урочної роботи. А тепер — робота лежить, а дівчата своє справляють... Реготи, співи — аж будинок

розлягається! Уляна всім верховодить. Паничеві за носа оддячила: стала його за носа водити. Що Уляна схоче — панич не встоїть! Отак щось тяглося з півроку. Коли це одного вечора велить панич Іванові складати що нужніше в чемодани — завтра кудись далеко їхати.

Вранці-рано, чуть світова зоря займалася, піднялась у палаці біганина. То збирали в чемодани збіжжя Василя Семеновича. Поки встало сонце, усе вже було готове.

Прокинувся й Василь Семенович. Напився чаю, покликав до себе дівку Уляну; сказав їй, що, може, він більше не вернеться; обіщав за її щирі послуги ніколи не забути; дозволив їй покинути палац, жити, де сама знає; дав на нове хазяйство 50 карбованців грошей; подарував усе їй, яке мала, убрання; поцілував навіть на прощання у лоб, як цілують мертвого друга... та й був такий! Вийшла Уляна од панича з червоними, заплаканими

очима. Того ж самого дня забрала вона, які подарував панич, манатки; попрощалася з подругами, котрі її з плачем проводжали аж до її дядини, де вона й оселилася. Через місяць — гуляли весілля. Уляна йшла заміж за Петра Вареника — того самого колись лакея, що нашив їй нову шкуру. А через три місяці — послав бог Петрові сина Івана!

Поки все це діялось, Пісками правив Потапович. Ще ніколи піщани не зазнали такого лиха, як тоді, коли ними правила тілиста рука товстопузого Потаповича. Не одному вона виправила щелепи; не в одного вилушила зуби; не одній молодиці попідсинювала очі... Важкий був на руку Потапович та дужий!

Через рік вернувся Василь Семенович з молодою жінкою. Незабаром і брат його, Степан, приїхав — теж офіцер і теж з молодою жінкою. Взяли вони та й поділили між собою «піщанський ключ». Одному — по сей бік Чортополоху, другому — по той бік. Вовча Долина, Байраки, Побиванка — досталися меншому, а Піски, Гайдамаківка та Красноярський хутір — старшому.

Піщанам спершу начебто й поводи попустили. Пан навіть на новім хазяйстві подарував на сім'ю по дню поля. Зате трохи згодом прикрутив їх так, що ніколи було й того поля пахати.

Потапович став уже невгодний. Він викупився на волю і завів над Ромоданом трахтир. А молода бариня, замість старого, виписала з свого села нового прикажчика — Карпа Дровиченка.

Карпо — свій чоловік; а піщани ще й досі не можуть без прокльонів згадати Карпа.

— Уже Потапович був! — кажуть піщани: — зуби тобі повибиває, очі поподсинює, щелепи зверне... а все-таки великої шкоди не зробить! А цей — іржа, а не чоловік! Уже як у кого встряне, як уїсться: точить-точить, поки-таки наскрізь не проточить!

Так його піщани й прозвали Іржею. І справді — Іржа наточив і собі не трохи, і панові... Він підбив Василя Семеновича на шостий день і поле назад одібрав.

— Розпились... зовсім розледачили! З панщини все-таки не піде в шинок...

Піщани справді розпились, розледачили. Забули навіть в мандри бігати. Як, було, хто втече, то це таке диво — на півроку розмови! Неволя, як той чад, задурманила людям голови. Уже вони й не сумували — наче так тому й треба! Стали тільки по шинках киснути... Коли не на панщині, то в корчмі. Іржа не одного вже купав і в березині від запою... не помагає!

Зубожіло село... Обшарпане, обтіпане... Тільки козачі хатки й біліють. Стали прокидатись де-где й злодіячки — новина в Пісках! Перше колись ніколи ні в кого й двері не запиралися, а тепер — і на засові страшно. Доставалося іноді й панським коморам...

Бачить Василь Семенович, що в Пісках непереливки, — ще коли-небудь вберуться прокляті п'янюги та й з душею не випустять, — та сказав будувати новий палац на Красногорським хуторі та й перебрався туди жити. Стали тоді величати хутір — Красногоркою.

Хто з гетьманців не знає Красногорки?! Хто не знає «Мекки», куди збиралось з цілого повіту панство, як на Магометову могилу бусурмани з цілого світу?.. Не в одному Гетьманському знають Мекку, знають її й поза Гетьманським... Та як же її не знати, коли там живе такий чоловік, як Василь Семенович — голова в роді панів Польських?!

А рід же то розкоренився — великий та дужий! На новім хазяйстві у Василя Семеновича сімейка, як кукіль, покотилася. Щороку та й дитинка. Шкода тільки — всього один одним синок за десять років, а то все дочки — аж шість дочок.

— Та вже ж і синок у Василя Семеновича, — сказано; якби такий розум — батько, як дві каплі води. Такий з лица, такий з стану, така врода, така и натура. Батько як був ще хлопцем, любив лапати за оселедчик чумазого. Синок, як зіп'явся на ноги, любив і собі лапати... А так як піщани уже оселедців не носили, то и за м'яке тіло можна полапати.

Василь Семенович — чоловік твердий на слово. Сказав Уляні: не забуду — і не забуду! Як підріс її Івась, Василь Семенович звелів узяти його до панича в горниці. Так же й ледащо Улянин син, а Чіпчин батько... Ні роботи з його, ні послуги ніякої — одна шкода! Натерпівся від його синок Василя Семеновича... поки запекла душа не потягла в мандри... Так молоденький панич і не долапався: чи тверде, чи м'яке в нього тіло. Правда, незабаром кудись й самого панича одправили учитись.

Не такі дочки у Василя Семеновича: якісь циганки повдавалися! З чорними очима, з довгими, як кендюхи, носами, з циганським кучерявим волоссям, а чорні ж то, чорні, як у сажу вимазані! Нестеменно — плащуваті циганки... Зате у Степана Семеновича дочки — кожну хоч у рямця вправ! А проте і плащуватим, і в рямцях треба женихів... аж цілий десяток женихів!

Бажали б пани Польські повидавати своїх дочок за багатирів і з роду значного... Так де ж ти набереш стільки багатих та знатних женихів? А в Гетьманському — як на те усього тільки три значних роди на цілий повіт. Один рід — Гетьманський, ніколи не жив у себе дома: у столиці родився, хрестився, виріс, там і жив. Другий рід — багатий рід козачки Шведихи — Шведових баби, що зуміла провести онуків з простого козачого роду села Свинок аж у самий дворець. А третій рід — Польських.

Два коти у однім мішку не помиряться. Не помирилися й Шведови з Польськими. Василь Семенович хвастає, було, що його батько у дворці був як свій чоловік; а Петро Степанович Шведов сам камергер, сам покуштував того дива; то, бувало, хоч нічого й не скаже на ті хвастощі, — так же гляне скося так, мов скаже: «А ти що, голубчику?!» Василь Семенович потупить тільки очі... Отак ні за що, з-за панської пихи, й ворогувати стали. А воно б і гаразд: у Петра Степановича — сини, у Василя Семеновича — дочки... Та ба!.. Така ворожнеча піднялася... крий господи!

Літа йдуть... Дочки ростуть... хоч на базар виводь! Хоч би тобі хто на сміх здумав у себе в хаті завести плащувату циганку! А то ж — нікогісінько! Степана Семеновича дочки — дарма, що молодші — уже йому й онуків подарували, а циганки — сидять у батька, як під шатром...

Нічого робити: давай Василь Семенович закликати до себе не багатих й не великородних паничів, аби тільки з дворянського кодла; давай на них накидати своїх плащуватих... Поробилися зятями Совинські, Кривинські, Борецькі, Митілі... Скрізь, по цілому повіту, позаводились хутори плащуватих циган. Дійшло до того, що у Гетьманському і кругом Гетьманського пани — родичі та й родичі. Розкоренився й рід Саєнків — жіноче коліно панів Польських, усе-таки своя кров.

Усе то були животи, котрі притьмом бажали їсти й пити, аж роти пороззявляли. То була здавна, ще за гетьманщини, голодна, ненажерлива сарана, котра налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України... Жерти, троцяти — одна в неї здавна думка... Звикши підбирати крихти з панського столу, вилизувати тарілки після смачних панських страв, вона передала й потомкам нахлібницькі звичаї й страшенну жагу до всього смачного, солодкого. Своїми руками вона нічого не заробляла, бо шляхетські руки здались на що інше — до гострої шаблі, до легкої послуги чи королю, чи магнату... Потомки «голопузих» усмоктали з материним молоком про це думку... Було їх у війську сила, — найбільше там вони й починали свою службу. А вертаючись додому, — бо військова служба раз — нелегка, а вдруге — й небезпечна, — осідалися на батьківських ґрунтах — і роззявляли роти... Хотілося їсти й пити, і хороше походити... З чого ж його? Де його взяти, щоб своїх панських ручок не покаляти?

От вони й поробилися зятями заможних панів. Прямо сказати: попродались, сподіваючись за те нагороди.

Пани Польські не випускали своїх дочок з дому голих і босих. Та й тільки ж то, що манатки давали та по півсотні душ на завід. Що ти з такою жменькою людей зробиш? Не прийматися ж справді зятям панів Польських самим за плуга: дворянинові соромно було свої руки коло землі трудити; не копатися ж у грядках і дочкам великих панів, котрі замолоду їх кохали у багатстві, у розкошах... Що ж його казати?

З половини двадцятих по шестидесяті роки був у нас золотий вік панського панування. Пани не тільки панували над хуторами та селами, над родовими й неродовими маєтностями; не тільки переорювали широкі й довгі лани селянами та хуторянами, іноді їх міняючи на довгоногих хортів, — панський дух витав скрізь і всюди: і в городі, і в повіті, і в губернії. Усім й усюди заправляли пани. З панів вибирали комісарів; потім того з них перероблювали капітан-справників, а далі — просто справників; панський виборний був суддя й підсудки... А головою цілого повіту бував теж-таки виборний дворянами маршал, пізніше — предводитель дворянства... Сказано: як є, цілий повітовий уряд, окрім казначея (скарбника), окружного, поштмейстра, стряпчого («царєвого ока») та станових, — був панський виборний...

Лахва була!!

Тоді саме настало царювання й панів Польських У Гетьманському. Худоба розтеклась на всі боки, по всьому повіту. Дочки не принесуть, а й що є, то рознесуть. Увірвали вони трохи добра і в Василя Семеновича, та ні самі не забагатіли — тільки його зубожили. Що ж його вбогим робити? Треба на щось жити... Треба роздобувати й добра на поживу, й честі — для піддержки славного роду... Нігде дітись: треба у службу йти... Треба — то й треба...

І пішли!

Заверховодили пани Польські у Гетьманському, як у себе на царстві. Василь Семенович — царьок; його родичі — царські слуги; а цілий повіт з панями й мужиками — піддані. Василь Семенович у себе й прийоми царські уставив. Хто б з панів не приїхав в повіт, кого б з чиновників не прислано, — не їдь на своє добро, не приймайся за своє діло, не поклонившись красногорському владиці...

І всяк їздив, кланявся... А що вже й казати — в установлені дні... їздили на різдво, їздили поздоровляти «з Новим роком, з новим щастям, і з Василлям», у четвер на масниці там оладки їли, на другий день великодня — паску... Кожен знав, що у ці дні нігде більше не можна бути, як у Краснопірці. Що б там не було, а бути треба! Жінка у постіль злягла, дитинка ледве дише, — не можна: треба їхати! На різдво іноді таке мете, що й світа божого не видно, на масниці або на великодніх святках така калюка, що ні пройти, ні проїхати, іноді дощ як з відра ллє... У Василя Семеновича день — треба бути!!

Цілий повітовий уряд плівся у Мекку. Кожен підслужувався, піддобрювався, запобігав ласки, доброго слова, хоч погляду привітного... Кого, було, Василь Семенович «подарує» ласкою — той немов виросте... Другі дивляться, завидують: виріс чоловік од одного слова! А на кого Василь Семенович гнів положить — прямо хоч в ополонку... І ті, що були приятелями, одвертаються...

Зате ж і правив панюга Гетьманським, як своєю батьківщиною. Що, було, скаже — так тому й бути. Як загадає — так і станеться. Йому тільки одному годили й служили, —

та ще хіба орендарю його, Лейбі Оврамовичу — зятеві старого Лейби, генеральського прикажчика.

Та як же його й не служити? Свої слуги, свої й прислужники! Нехай би хто сказав слово насторч — тільки б і місце бачив! Пішло у Гетьманському так, що ніхто місця не знаходив в уряді без волі Василя Семеновича.

Сам — предводитель; родичі — урядники; справник, суддя, підсудки — все то зяті, родичі зятів, племінники... Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович прибрав до своїх лап цілий повіт...

І все кругом мовчало, терпіло, слухало й робило на коренастий рід панів Польських та все нижче, нижче нагиало голову перед його владикою.